

مروری بر تولید آمارهای کشاورزی در ایران

نویسنده: نصرت اله صالحی*

چکیده

با تأسیس اداره ثبت احوال به منظور ثبت وقایع چهارگانه تولد، فوت، ازدواج و طلاق، ضرورت اطلاع از جمعیت کشور و تعیین سازمانی که موظف به تهیه و جمع‌آوری آمار باشد، مورد توجه قرار گرفت؛ که در نتیجه در سال ۱۳۰۳ شمسی با تصویب آیین‌نامه ۶ ماده‌ای، مسئولیت جمع‌آوری و مرکزیت بخشیدن به آمارهای موردنیاز به وزارت داخله (کشور) واگذار گردید و عموم وزارتخانه‌ها نیز مکلف بودند موافق دستوری که وزارتخانه داخله تهیه می‌کند، در قسمت‌های مربوط به خود اطلاعات لازم را به وزارت داخله ارسال نمایند. ضمناً در آیین‌نامه مزبور به منظور تسهیل در روابط میان وزارت کشور با سایر وزارتخانه‌ها، یک هیأت شور دایمی مرکب از نمایندگان سایر وزارتخانه‌ها پیش‌بینی شد که با تصویب نظام‌نامه آن در سال ۱۳۱۲ با نام شورای عالی احصایه، و از سال ۱۳۱۴ با نام شورای عالی آمار به فعالیت خود ادامه داد. به این ترتیب، از بدو تأسیس، نظام آماري کشور، نظامی نیمه متمرکز بود، بدین معنی که علاوه بر وزارت کشور سایر وزارتخانه‌ها نیز به تولید آمار می‌پرداختند.

* پژوهشگر و کارشناس آمارهای کشاورزی مرکز آمار ایران

با تغییراتی که در طول زمان در سازمان‌های نظام آماری کشور به وقوع پیوست، نهایتاً منجر به جدا شدن اداره کل آمار عمومی از وزارت کشور و تأسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۴ شد. اگرچه در قانون تأسیس مرکز آمار ایران، بر اصولی از قبیل نظارت مرکز آمار ایران بر تولید و پردازش داده‌های آماری حاصل از آمارگیری‌های سایر دستگاه‌های اجرایی و ایجاد پایگاه اطلاعاتی کشور، توجه شده بود، نظام آماری کشور به صورت نیمه متمرکز باقی مانده. و علاوه بر مرکز آمار ایران، سایر دستگاه‌ها در غیاب ارتباط ارگانیک و تعریف شده در درون نظام آماری، به تولید آمار می‌پرداختند که آمارهای کشاورزی نیز از این موضوع مستثنی نبود.

در مقاله حاضر ضمن بررسی تاریخ ۴۰ ساله تولید آمارهای کشاورزی، به طور خلاصه از ویژگی‌های نظام آماری مطلوب بحث خواهد شد. ضمناً با تصویب «نظام آماری کشور» در جلسه مورخ ۱۳۷۹/۱۲/۲۲ شورای عالی آمار، بایستی در آینده، ناظر تحولات مثبت و سازنده‌ای در نظام آماری کشور باشیم.

مقدمه

تهیه آمار و اطلاعات مربوط به نفوس و کشاورزی، به دوران پیدایش اولین تمدن‌های بشر بر می‌گردد. براساس شواهد تاریخی، تمدن‌های اولیه از اهمیت آمارگیری از نفوس و کشاورزی برای پی بردن به توان نظام‌گیری و میزان مالیات قابل وصول آگاهی داشتند و برای جمع‌آوری اطلاعات در زمینه‌های فوق تلاش می‌نمودند.

در ایران باستان نیز برای اخذ مالیات سرانه و جمع‌آوری سپاه و تعیین نیروی جنگی کشور، سرشماری انجام می‌گرفت. سرشماری‌هایی که در ایران به عمل می‌آمد از سرشماری‌های سایر کشورها کامل‌تر و دقیق‌تر بود و در آنها گروه‌های سنی و میزان ثروت افراد نیز مشخص می‌گردید.^۱ بدین ترتیب، در طول تاریخ، آمارگیری نفوس و کشاورزی هر چند به صورت ابتدایی صورت می‌پذیرفته است، فعالیت‌های آمارگیری به سبک نوین را می‌توان به تلاش‌های پراکنده

۱. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان تهران. (۱۳۷۵). مروری بر تاریخچه سرشماری‌ها و

آمارگیری‌های ایران و جهان از دیرباز تا کنون.

برای سرشماری جمعیت در زمان قاجاریه و جمع‌آوری و انتشار اطلاعات آمار بازرگانی خارجی از سال ۱۲۷۹ نسبت داد. لیکن تاریخ شروع تهیه آمارهای رسمی در کشور به سال ۱۲۹۷ و تأسیس «اداره ثبت احوال کشور» به منظور ثبت اطلاعات مربوط به تولد، ازدواج، طلاق و فوت بر می‌گردد.

با پیشرفت علم و غلبه بشر بر بیشتر بیماری‌ها و رشد جمعیت موضوع امنیت غذایی، تأمین مواد غذایی مورد نیاز جامعه، در ابتدای قرن بیستم یکی از اهداف عمده دولت‌ها قرار گرفت و از این رو برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران، شناسایی امکانات موجود به منظور استفاده بهینه از آنها برای غلبه بر مشکل سوء تغذیه، فقر غذایی، عدم وابستگی، و نهایتاً افزایش تولیدات ملی جهت بالا بردن سطح عمومی زندگی مردم را، در دستور کار خود قرار دادند. به علاوه، به منظور جمع‌آوری داده‌های آماری از ساختار و عملکرد کشاورزی کشورها، سازمان‌های ذی ربط جهانی از سال ۱۹۳۰ در مقاطع زمانی ده ساله، انجام سرشماری کشاورزی را به کشورها توصیه نمودند. این امر تا سال ۲۰۰۰ میلادی هر ده سال یک بار تکرار شده است.

نخستین سرشماری کشاورزی در ایران، با استفاده از روش نمونه‌گیری در سال ۱۳۳۹ با توصیه سازمان ملل متحد، توسط اداره کل آمار عمومی وزارت کشور انجام گرفت. این سرشماری که اولین فعالیت رسمی و ثبت شده در زمینه آمارهای کشاورزی کشور محسوب می‌شود، در مهر ماه سال ۱۳۳۹ (اکتبر ۱۹۶۰) هم‌گام با اکثر دولت‌های عضو سازمان ملل متحد به مرحله اجرا گذاشته شد.

از آن تاریخ تا کنون، سه سرشماری کشاورزی و سه سرشماری از عشایر کوچنده و ده‌ها طرح آمارگیری نمونه‌ای و سرشماری با پوشش موضوعی نسبتاً محدود توسط مرکز آمار ایران، وزارت کشاورزی و وزارت جهاد سازندگی (قبل از ادغام) انجام پذیرفته است. از آن جا که اهداف، وظایف و مأموریت‌های سه سازمان فوق متفاوت بوده به همان میزان نیز، پوشش موضوعی اطلاعات جمع‌آوری شده آنها با یکدیگر فرق داشته است. علی‌رغم آن که فعالیت‌های آماری سه سازمان یاد شده عملاً مکمل بوده، هیچ‌گاه آمارهای تولید شده از لحاظ پوشش موضوعی و دوره زمانی جمع‌آوری اطلاعات، تداعی‌کننده وجود نظام آماری کشاورزی در کشور نبوده است.

به هر صورت با ادغام دو وزارتخانه کشاورزی و جهادسازندگی، و تصویب نظام آماری در جلسه مورخ ۱۳۷۹/۱۲/۲۲ شورای عالی آمار و مشخص نمودن نحوه ارتباط اجزای نظام آماری کشور، بایستی در آینده شاهد تحولات مثبت و سازنده‌ای در تولید آمارهای ملی، خاصه در قلمرو آمارهای کشاورزی باشیم. در ادامه مقاله موارد زیر بحث خواهد شد.

۱. تاریخچه تهیه آمار نوین و رسمی در ایران (با تأکید بر آمارهای کشاورزی)،
۲. نگاهی به سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ و پوشش موضوعی آن،
۳. فعالیت‌های آماری کشاورزی مرکز آمار ایران با تأکید بر سرشماری‌های کشاورزی سال‌های ۱۳۵۲، ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲،
۴. بررسی فعالیت‌های آماری وزارت کشاورزی و جهاد سازندگی قبل از ادغام،
۵. توصیفی از نظام آماری مطلوب،
۶. نتیجه‌گیری.

۱. تاریخچه تهیه آمار نوین و رسمی در ایران (با تأکید بر آمارهای کشاورزی)

تهیه آمارهای نوین به تلاش‌های پراکنده برای شمارش جمعیت برمی‌گردد که اغلب به صورت موردی و موضعی در زمان قاجاریه صورت می‌گرفت. در سال ۱۲۹۷، به منظور ثبت وقایع چهارگانه، اداره ثبت احوال کشور تأسیس شد. با ثبت اطلاعات مربوط به تولد، فوت، ازدواج و طلاق توسط اداره مذکور، ضرورت اطلاع از جمعیت کشور و تعیین سازمانی که موظف به جمع‌آوری این اطلاعات باشد مورد توجه قرار گرفت. و در پی آن در سال ۱۳۰۳ شمسی با تصویب آیین‌نامه‌ای، مسئولیت جمع‌آوری و مرکزیت بخشیدن به آمارهای مورد نیاز، بر عهده وزارت کشور گذاشته شد. تصویب‌نامه مذکور با انجام تغییراتی، در سال ۱۳۰۷ از تصویب شورای ملی وقت گذشت و جنبه قانونی یافت، و از آن تاریخ، اداره «ثبت احوال کشور» به «اداره کل آمار و ثبت احوال» تغییر نام داد. در خرداد ماه سال ۱۳۱۸، نخستین

قانون سرشماری به تصویب مجلس شورای ملی رسید و در اجرای این قانون، سرشماری جمعیت طی سال‌های ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ در تهران و ۳۲ شهر کشور به تدریج به اجرا در آمد.

در اسفند ماه سال ۱۳۲۱، سازمان همکاری آمار عمومی تشکیل شد و در فروردین ماه سال ۱۳۲۲ قانون آمار و سرشماری به تصویب رسید. در این سال اداره آمار و سرشماری از اداره کل آمار و ثبت احوال منتزع و به سازمان همکاری آمار عمومی ملحق شد.

به این ترتیب، برای نخستین بار سازمانی که به طور انحصاری وظیفه جمع‌آوری آمار را به عهده گرفت به وجود آمد. این سازمان در سال ۱۳۳۴ به وزارت کشور وابسته و نام آن به «اداره کل آمار عمومی» تغییر یافت، و سپس در سال ۱۳۳۵، نخستین سرشماری عمومی جمعیت را در کل کشور به اجرا در آورد.

با تأسیس اداره کل آمار عمومی و اجرای سرشماری عمومی کشور، در سال ۱۳۳۵ فعالیت‌های آماری وارد مرحله جدیدی شد و همه ساله طرح‌های گوناگون آماری در زمینه‌های مختلف اجتماعی - اقتصادی به مرحله اجرا در آمد؛ که می‌توان به طور نمونه از سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ نیز نام برد. ضرورت همکاری بسیار نزدیک سازمان اصلی تولیدکننده آمار با دستگاه برنامه‌ریزی موجب شد تا در سال ۱۳۴۴ براساس قانون اداره کل آمار عمومی از وزارت کشاورزی جدا و با نام مرکز آمار ایران به سازمان وقت برنامه و بودجه وابسته شود.

نخستین فعالیت مرکز آمار ایران در زمینه آمارهای کشاورزی، جمع‌آوری اطلاعات مربوط به کشاورزی کشور همراه با سرشماری جمعیت سال ۱۳۴۵ بود. و از آن تاریخ تاکنون، شاهد انجام سه سرشماری کشاورزی و سه سرشماری عشایری و ده‌ها طرح آماری دیگر در قلمرو کشاورزی توسط مرکز آمار ایران بوده‌ایم. با تهیه طرح «آمارگیری نمونه‌ای منطقه‌ای برنج» در سال ۱۳۴۹ و اجرای آن در سال ۱۳۵۰ در منطقه گیلان فعالیت‌های رسمی آماری کشاورزی توسط وزارت کشاورزی شروع شد. از آن تاریخ این فعالیت‌ها گسترش یافته و همه ساله به منظور جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز، به مرحله اجرا درآمده است. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ایجاد نهاد انقلابی جهاد سازندگی، فعالیت تولید آمار کشاورزی توسط این نهاد با اجرای طرح «تهیه شناسنامه روستا» در سال ۱۳۶۰ شروع گردید. فعالیت‌های آماری کشاورزی این نهاد نیز که بعداً

به «وزارت جهاد سازندگی» تغییر نام یافت (تا قبل از ادغام با وزارت کشاورزی) به طور مستمر ادامه داشت.

بدین ترتیب، سه نهاد مرکز آمار ایران، وزارت کشاورزی و وزارت جهاد سازندگی (قبل از ادغام) در قلمرو کشاورزی به تولید آمار و اطلاعات می‌پرداختند.

۲. نگاهی به سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ و پوشش موضوعی آن

همان طور که قبلاً ذکر شد، نخستین فعالیت رسمی آماری کشاورزی کشور به سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ برمی‌گردد. در این سال با توصیه سازمان جهانی خواربار و کشاورزی ملل متحد، توسط اداره آمار عمومی وزارت کشور، سرشماری کشاورزی در ۱۴ استان و فرمانداری کل (آن زمان) اجرا گردید. بدین منظور در ابتدای امر، دهستان‌ها و بخش‌های هر یک از حوزه‌های چهارده‌گانه کشور، براساس تحقیقات محلی به گروه‌هایی تقسیم شدند، به نحوی که دهستان‌ها و بخش‌های هر گروه از حیث اوضاع جغرافیایی و نوع زراعت و محصولات، مشابهت بیشتری با یکدیگر داشته باشند. سپس در داخل هر یک از گروه‌ها، روستاهایی که (دهاتی) کمتر از ۵ خانوار جمعیت داشتند به نزدیک‌ترین روستای مجاور منظم و بعداً فهرست روستاها به ترتیب بزرگی رقم تعداد خانوارها (براساس نفوس سال ۱۳۳۵) تهیه گردید. فهرستی که به این ترتیب برای هر یک از حوزه‌های چهارده‌گانه تهیه شده بود به مناطق مساوی از حیث تعداد خانوار تقسیم و از هر منطقه، ۴ نقطه با احتمال متناسب با تعداد خانوار و با روش جایگزینی مجدد، به عنوان نمونه انتخاب گردیدند. انتخاب خانوارهای نمونه در داخل روستاهای نمونه‌ای که کمتر از ۲۰۰ خانوار جمعیت داشتند، بدین ترتیب انجام شد که در ابتدای امر، خانوارها به طبقات رعیت، کشاورز، برزرگر مزدور و غیرکشاورز طبقه‌بندی و سپس خانوارهای نمونه به روش سیستماتیک با فاصله‌ای متناسب با رقم تعداد خانوار آن روستا (ده)، انتخاب شدند. مبدأ تصادفی برای انتخاب اولین خانوار در هر روستا، به طور خودکار از فهرست اولیه در موقع انتخاب همان روستای نمونه به دست می‌آمد و در نقاطی که بیش از ۲۰۰ خانوار جمعیت داشته‌اند، روش انتخاب براساس بلوک‌بندی بوده که فقط ظاهراً اختلاف جزئی با روش بالا داشته است.

در هر روستای نمونه برای هر یک از زراعت‌های گندم آبی پاییزه، گندم دیمی پاییزه، جو آبی پاییزه، جو دیمی پاییزه و برنج، حداکثر دو مزرعه از بین مزرعه‌های خانوارهای نمونه به طور تصادفی انتخاب و اندازه‌گیری سطح شدند، و همچنین حداکثر دو باغ میوه به ترتیب بالا انتخاب و پس از مساحت‌یابی، تعداد درختان آنها نیز شمارش گردید.

اندازه‌گیری سطح با تعیین طول اضلاع محیط مزرعه به وسیله نوارمتری و زوایای آنها به وسیله قطب‌نما انجام شد. و تهیه نقشه آن از روی اطلاعات مذکور، بر روی کاغذ میلی‌متری پیاده و مساحت آن توسط پلانی‌متر تعیین گردید. واحدهای عملی وزن در هر روستای نمونه، با ترازویی که در اختیار تیم‌های آمارگیری بود، توزین و معادل آنها به کیلوگرم تعیین شد.

از موارد مهم این سرشماری، برآورد تعداد بهره‌برداران همراه با تعیین قطعات زمین آنان است. به علاوه، تقسیم‌بندی بهره‌برداران به مستقل، شریکی، رعیتی، اجاره‌ای، رعیتی ملکی، رعیتی ملکی اجاره است. بد نیست اشاره شود که براساس نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ جمعاً ۱۸۷۷۲۹۹ بهره‌بردار کشاورزی با مساحت ۱۱۳۵۶۰۰۰ هکتار و ۱۱۴۳۹۸۷ قطعه وجود داشته، به طوری که مساحت هر قطعه اندکی بیش از یک هکتار بوده است.

شایان ذکر است، علی‌رغم آن که سرشماری فوق به روش نمونه‌گیری انجام پذیرفته، از آن جا که هم‌گام و در راستای سرشماری جهانی کشاورزی سال ۱۹۶۰ اجرا شده است و نخستین آمارگیری کشاورزی در سطح ملی محسوب می‌شود، در تاریخچه آمارهای کشاورزی؛ «آمارگیری کشاورزی کل کشور» را می‌توان به عنوان نخستین سرشماری کشاورزی محسوب نمود.

خصوصیات سرشماری کشاورزی (آمارگیری کشاورزی کل کشور) سال ۱۳۳۹:

۱. استفاده از تعاریف متعدد برای بهره‌بردار،

۲. عدم امکان چارچوب‌سازی به دلیل نمونه‌ای بودن آن،

۳. استفاده از روش اندازه‌گیری مستقیم واحدهای وزن و سطح و افزایش دقت اطلاعات جمع‌آوری شده،

۴. استفاده از مفهوم قطعه زمین که می‌توانست شروعی برای تهیه نقشه‌های کاراتر باشد، که از

این مفهوم بعداً استفاده نشد،

۵. استخراج دستی اطلاعات و نبود امکانات رایانه‌ای به منظور استخراج اطلاعات در آن زمان. به هر صورت، سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ علی‌رغم آن که نخستین تجربه کشور در این زمینه بوده، از نقاط قوت بالایی برخوردار است. به عنوان نقاط ضعف می‌توان به عدم برخورد با جامعه شهری و عشایری، اشاره کرد که با توجه به تجربه نخست، عدم سرشماری جوامع شهری و عشایری، از اهمیت کار انجام شده، چندان نمی‌کاهد.

۳. فعالیت‌های آماری کشاورزی مرکز آمار ایران با تأکید بر سرشماری‌های کشاورزی سال‌های ۱۳۵۲، ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲

با تأسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۴ وظایف اداره کل آمار عمومی وزارت کشور به مرکز آمار ایران انتقال یافت. نخستین فعالیت مرکز آمار ایران در زمینه آمارهای کشاورزی، جمع‌آوری اطلاعاتی از همه آبادی‌ها و وضع کشاورزی آنها هنگام اجرای طرح سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۴۵ است. این اطلاعات مبنای تمامی طرح‌های آماری کشاورزی است که از سال ۱۳۴۶ تا سال ۱۳۵۱ توسط مرکز آمار ایران به مرحله اجرا درآمده بود. مهم‌ترین فعالیت مرکز آمار ایران پس از تأسیس، در زمینه آمارهای کشاورزی، سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲ است. اما قبل از پرداختن به سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲ فعالیت‌های آماری کشاورزی مرکز آمار ایران از سال ۱۳۴۶ تا سال ۱۳۵۱ به شرح زیر مرور می‌شود:

در سال ۱۳۴۶ از جامعه روستایی آمارگیری نمونه‌ای به عمل آمد و نتایج مربوط به ۵۳۸ نمونه فصل تابستان استخراج و منتشر شد.

در سال ۱۳۴۷ جامعه شهری، یعنی نقاط دارای پنج هزار نفر جمعیت و بیشتر، به جامعه قبلی افزوده شد و نتایج آن در سطح کشور برای محصولات عمده انتشار یافت.

در سال ۱۳۴۸ جامعه شهری یعنی نقاط دارای پنج هزار نفر جمعیت و بیشتر به جامعه قبلی افزوده شد و نتایج آن در سطح کشور برای محصولات عمده انتشار یافت.

در سال ۱۳۴۸ جامعه آماری به گروه‌های سه گانه زیر تقسیم شد:

۱. نقاط دارای کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت،

۲. نقاط دارای ۵۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰ نفر جمعیت،

۳. نقاط بیش از ۵۰۰۰۰ نفر جمعیت،

گروه اول - آن دسته از آبادی‌ها و نقاط روستایی کشور را دربر می‌گرفت که تولید کشاورزی در اقتصاد آنها، عامل مسلط به‌شمار می‌آمد و بیشترین جمعیت کشاورزی در این گروه قرار داشت. گروه دوم - عمدتاً آن‌عده از نقاط شهری بودند که در آنها فعالیت کشاورزی حایز اهمیت بود. گروه سوم - نقاط دارای بیش از ۵۰۰۰۰ نفر جمعیت بودند که جنبه شهری در آنها غلبه داشت، به علاوه در همین سال، واریانس مربوط به صفات محاسبه و تعداد نمونه‌ها در سطح استان و فرمانداری کل تعمیم شد. در سال ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ تغییری اساسی در طرح آمارگیری به عمل نیامد، جز آن که اصلاحاتی برای روشن کردن عبارات موجود در راهنماها و بهبود نحوه اجرا انجام شد. در سال ۱۳۵۱ علاوه بر اجرای طرح آمارگیری کشاورزی توسط مرکز آمار ایران، اجرای طرح پیش‌بینی محصول، توسط وزارت کشاورزی نیز شروع شد.

سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲

سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲ بعد از ۱۳ سال از اجرای نخستین سرشماری در کشور و ظهور امکانات رایانه‌ای استخراج اطلاعات صورت گرفت. از ویژگی‌های عمده این سرشماری، دو مرحله‌ای بودن آن و جداسازی زمان جمع‌آوری اطلاعات عشایر کوچنده از زمان جمع‌آوری اطلاعات مربوط به جامعه روستایی است.

دیگر ویژگی عمده آن، خروج جامعه شهری از دامنه جمع‌آوری اطلاعات است. این سرشماری از نظر چارچوب سازی بسیار موفق بود و از زمان اجرای سرشماری تا سال ۱۳۶۶ بارها از چارچوب حاصل از آن، نمونه‌گیری به عمل آمد و به مدت ۱۲ سال طرح‌های جاری آمارگیری کشاورزی از چارچوب حاصل از آن اجرا گردید.

در مرحله اول سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲ اطلاعات در سطح جامعه آماری تمامی آبادی‌های کشور (دهات، قرا، مزارع) جمع‌آوری شد، و موارد زیر از شمول جمع‌آوری اطلاعات خارج بوده است:

- فعالیت‌های کشاورزی و دامی آن عده از خانوارهای متحرک که در هیچ یک از مناطق روستایی کشور، محل سکونت نداشته‌اند.
  - فعالیت‌های کشاورزی و دامی خانوارها در مناطق شهری (همه نقاط دارای شهرداری سال ۱۳۵۲).
  - فعالیت مرعداری‌ها و گاوداری‌های صنعتی در محدوده شهرها.
- از آنجا که اطلاعات، در سطح آبادی جمع‌آوری می‌شود، سرشماری به دو مرحله تقسیم بندی، و مقرر شد مرحله دوم آن در سال ۱۳۵۳ اجرا گردد. و با اجرای مرحله دوم سرشماری کشاورزی، اطلاعات بهره‌برداران از سطح آبادی‌های نمونه جمع‌آوری شود.
- در این سرشماری مانند سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ دیگر تعاریف متعدد در ارتباط با انواع بهره‌بردار به چشم نمی‌خورد و از تعریف بهره‌بردار کشاورزی به شرح زیر استفاده گردید:
- بهره‌بردار کشاورزی: فردی است که مسئولیت اقتصادی و فنی کارهای کشاورزی (زراعت، باغداری، دامداری، پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم) را به عهده دارد و سود و زیان کارهای تولیدی کشاورزی متوجه او خواهد بود و در مسئولیت با افراد دیگری شریک است.
- در سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲ جمع‌آوری اطلاعات زیر مد نظر بوده است:
- مشخصات و موقعیت جغرافیایی آبادی‌ها،
  - راه‌ها و وضع طبیعی آبادی‌ها،
  - تسهیلات و تأسیسات موجود در آبادی‌ها،
  - اطلاعات مربوط به واحدهای سطح و وزن متداول در آبادی‌ها،
  - اطلاعات مربوط به انواع محصولات موجود در آبادی‌ها،
  - اطلاعات مربوط به سطح زیرکشت و مقدار تولید محصولات عمده در آبادی‌ها،
  - اطلاعات مربوط به منابع آب آبادی‌ها،
  - ماشین آلات کشاورزی متعلق به اهالی آبادی‌ها،
  - تعداد انواع دام در آبادی‌ها،
  - تعداد دام شخم در آبادی‌ها،

- متوسط تولید فرآورده‌های دامی (شیر و پشم)،
- صنایع روستایی در آبادی‌ها،
- تعداد کندو، تولید عسل و کرم ابریشم در آبادی‌ها،

خلاصه‌ای از وضعیت کشاورزی در سال ۱۳۵۲

در سال ۱۳۵۲ در آبادی‌های کشور، ۳/۳۱ میلیون خانوار ساکن بوده‌اند که از این تعداد ۳/۲۶ میلیون خانوار معادل ۹۸/۷ در دهات (روستاها) ۱۹ هزار خانوار، معادل ۰/۵۸ درصد در مزارع مستقل و تعداد ۱۳ هزار خانوار، معادل ۰/۳۹ درصد در مزارع تابع و تعداد ۱۲ هزار خانوار، معادل ۰/۳۷ درصد در سایر مکان‌ها سکونت داشته‌اند. از خانوارهای فوق در آبادی‌های کشور به هنگام سرشماری تعداد ۲/۸۴ میلیون بهره‌بردار ساکن وجود داشت که از این تعداد ۲/۸۲ میلیون بهره‌بردار یا معادل ۹۹/۱ درصد در دهات و تعداد ۱۲/۸ هزار بهره‌بردار، معادل ۰/۵ درصد در مزارع مستقل و تعداد ۱۱/۶ هزار بهره‌بردار، معادل ۰/۴ درصد در مزارع تابع و تعداد ۷۸۳ بهره‌بردار معادل ۰/۰۳ درصد بهره‌بردار در سایر مکان‌ها سکونت داشته‌اند.

خصوصیات سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲

۱. عدم اندازه‌گیری مستقیم زمین و محصول،
۲. پرهیز از فهرست برداری و سهولت جمع‌آوری اطلاعات،
۳. اختصاص داشتن اطلاعات مورد پرسش به جنبه‌های ساختاری کشاورزی،
۴. پرهیز از گسترش سؤالاتی که باعث خستگی آمارگیر و پاسخ‌گو می‌شود،
۵. سهولت در استخراج اطلاعات،

در مجموع سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲ نسبت به سال ۱۳۳۹ به دلیل امکان نمونه‌گیری، از جامعیت بیشتری برخوردار است، لیکن اطلاعات سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹ به علت اندازه‌گیری مستقیم واحد وزن و زمین، فاعداً بایستی دقیق‌تر تلقی شود (صرف نظر از خطای نمونه‌گیری). از سرشماری کشاورزی سال ۱۳۵۲، تا سال ۱۳۶۶ به عنوان چارچوب آماری

در آمارگیری‌های نمونه‌ای کشاورزی استفاده به عمل آمد. لیکن در سال ۱۳۶۷ سرشماری عمومی کشاورزی با اهداف بسیار گسترده و وسعت بسیار زیاد سوالات برای دستیابی به اطلاعات بهنگام‌تر، به مرحله اجرا درآمد. شایان ذکر است، که در سال ۱۳۵۳ مرحله دوم سرشماری کشاورزی به صورت نمونه‌گیری از بهره‌برداران هر آبادی و سرشماری عشایر کوچنده انجام شد. فعالیت‌های عمده مرکز آمار ایران در زمینه آمارهای کشاورزی در فاصله دو سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲ و ۱۳۶۷ عبارتند از: انجام آمارگیری‌های جاری کشاورزی در سال‌های ۱۳۵۴، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۶۱، ۱۳۶۶؛ انجام سرشماری از عشایر کوچنده کشور برای دومین بار طی سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۶؛ انجام طرح‌های آزمایشی اندازه‌گیری مستقیم زمین و محصول؛ تهیه و اجرای طرح سرشماری از کارگاه‌های پرورش ماهی؛ جمع‌آوری و انتشار آمار کشتار دام کشتارگاه‌های کشور و تهیه مقدمات سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷.

سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷

سومین سرشماری کشاورزی در سال ۱۳۶۷، با هدف دستیابی به اطلاعات بهنگام‌تر از وضعیت کشاورزی که پانزده سال از آخرین سرشماری آن می‌گذشت، اجرا گردید. این نخستین سرشماری عمومی کشاورزی ایران بود. در این سرشماری تمامی بهره‌برداران کشاورزی مربوط به اشخاص حقیقی از طریق مراجعه به یک یک خانوارهای ساکن نقاط روستایی و شهری و نیز خانوارهای غیرساکن، و بهره‌برداران کشاورزی مربوط به اشخاص حقوقی از طریق مکان‌های محل انجام فعالیت‌های کشاورزی آنها تحت پوشش قرار گرفتند.

شایان ذکر است، برای اجرای سرشماری ابتدا فهرست‌برداری شهرهای بزرگ به منظور شناسایی بهره‌برداران کشاورزی انجام پذیرفت. این فعالیت از اواخر سال ۱۳۶۶ آغاز شد و تا اوایل سال ۱۳۶۷ ادامه یافت. سپس مرحله اصلی سرشماری به طور هم‌زمان در سراسر کشور، از تاریخ پنجم تا بیستم شهریور ماه همان سال انجام شد. در این سرشماری از فرم‌های فهرست‌برداری، بهره‌برداران و آبادی و کارت شناسایی شرکت یا مؤسسه عمومی دارای فعالیت

کشاورزی استفاده، و اطلاعات جمع‌آوری شده در مقایسه با دو سرشماری قبلی، بسیار گسترده‌تر و مطالب متنوعی از طریق فرم‌های فهرست‌برداری، بهره‌برداری و آبادی جمع‌آوری گردید.

در این سرشماری حد نصابی برای هر یک از فعالیت‌های بهره‌برداران در نظر گرفته شده بود و در صورتی که هر یک از فعالیت‌ها به حد نصاب می‌رسید، از کلیه فعالیت‌ها نیز سرشماری به عمل آمد. طبقه‌بندی و نوع تعریف بهره‌برداری‌ها با آنچه در سال ۱۳۳۹ انجام پذیرفت، کاملاً متفاوت بود. به طوری که در این سرشماری انواع بهره‌برداری کشاورزی به شرح زیر بودند:

- اختصاصی: نوعی بهره‌برداری است که به وسیله بهره‌بردار به تنهایی یا با کمک خانوار اداره می‌شود.

- شریکی: نوعی بهره‌برداری است که توسط دو یا چند بهره‌بردار که عضو یک خانوار نیستند، اداره می‌شود.

- شرکتی: این بهره‌برداری به وسیله شرکت‌های رسمی که طبق قانون، تأسیس و ثبت شده‌اند، اداره می‌شود.

- مؤسسه عمومی: برخی بهره‌برداری‌های کشاورزی نه به وسیله خانوار و نه توسط شرکت‌های رسمی، بلکه به وسیله مؤسسه‌های عمومی اداره می‌شوند. این نوع بهره‌برداری‌ها، تحت عنوان مؤسسه عمومی، سرشماری شدند.

در این سرشماری مقرر شده بود که اطلاعات کشاورزی از سه جامعه شهری و روستایی و عشایری که زیرجامعه‌های کشور هستند و همچنین اطلاعات کلیه فعالیت‌های کشاورزی جمع‌آوری شود و از آنجا که حدس زده می‌شد، ممکن است حجم قابل ملاحظه‌ای از کشاورزی توسط مؤسسات عمومی و شرکت‌ها که فعالیت اصلی آنها کشاورزی نیست انجام شود؛ با افزودن سؤالاتی به پرسش‌نامه بهره‌برداری در نظر گرفته شد که اطلاعات کشاورزی از مدیر عامل این مؤسسات و شرکت‌ها جمع‌آوری شود. ضمن آن که به عنوان یک تجربه جدید اطلاعات کشاورزی از شخص بهره‌بردار، صرف‌نظر از محل اقامت وی سؤال شود، و سپس از طریق برنامه‌ها و دستورالعمل‌های رایانه‌ای اطلاعات جمع‌آوری شده به آبادی یا شهر محل انجام فعالیت منتقل گردد. به طوری که در یک آبادی فقط اطلاعات مربوط به بهره‌برداران ساکن جمع‌آوری

می‌گردید و سایر اطلاعات از بهره‌بردار و در محل سکونت وی جمع‌آوری می‌شد و سپس در کنار سایر اطلاعات همان آبادی قرار می‌گرفت. نظریه مراجعه به بهره‌بردار، بهترین روش است و هیچ‌گاه فرد دیگری به غیر از بهره‌بردار، نمی‌تواند دقیق‌ترین اطلاعات را در اختیار بگذارد، لیکن به منظور دستیابی به این امر مهم، ضروری است موارد زیر قبل از اجرای سرشماری به نحو احسن به انجام برسد.

- اطلاع رسانی کافی به مردم در زمینه همکاری با مأموران سرشماری،
- در اختیار داشتن نرم‌افزارها و فایل‌های جغرافیایی که قابلیت جایگزینی اطلاعات را در آبادی‌های مورد نظر داشته باشند،

اگرچه طرح سرشماری کشاورزی با موفقیت به مرحله اجرا در آمد، جمع‌آوری دقیق اطلاعات بهره‌برداران غیرساکن هر آبادی با تردید همراه است. در مجموع با توجه به عدم انجام سرشماری کشاورزی طی مدت ۱۵ سال یعنی از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۶۷ سرشماری فوق، اطلاعات جامع، بهنگام و گسترده‌ای در اختیار گذاشت و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران با چهره جدید کشاورزی از طریق آمار و ارقام آشنایی یافتند. نتایج این سرشماری در قالب نتایج کل کشور، استانی، شهرستانی و گیاهان دارویی و فرهنگ آبادی‌های کشور انتشار یافت.

شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اهداف سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۶۷

از طریق اجرای سرشماری کشاورزی ۱۳۶۷ اطلاعات جامعی در زمینه‌های زیر جمع‌آوری گردید:

- واحدهای سطح و وزن مورد استفاده در بهره‌داری‌های کشور،
- توزیع اراضی، باغ و قلمستان برحسب نوع محصول زراعی و باغی،
- سطح کاشت، مقدار محصول، منابع آب (با ذکر نام دو منبع عمده)، مقدار کود ازته و فسفر مورد استفاده برحسب نوع محصول زراعی،
- تعداد نهال و درختان بارور، مقدار تولید و میزان مصرف کود ازته و فسفر برحسب محصولات عمده باغی،
- نحوه استفاده از ماشین آلات و ادوات کشاورزی و آبیاری به تفکیک نحوه مالکیت،

- تعداد انواع دام در روز آمارگیری و تغییرات آن طی سال در بهره‌برداری،
  - اطلاعات مربوط به پرورش زنبور عسل، پرورش کرم ابریشم، تولید گل و گیاهان زینتی، پرورش ماهی،
  - نحوه تصرف اراضی بهره‌برداری،
  - تهیه چارچوب مرغداری‌ها و گاو‌داری‌های صنعتی و شرکت یا مؤسسات عمومی دارای فعالیت کشاورزی،
  - وضعیت آبادی‌های کشور از نظر نحوه سکونت،
  - منابع آب کشاورزی،
  - نحوه مالکیت ماشین‌ها و ادوات کشاورزی،
  - تولید شیر و پشم و مو و کرک یک رأس دام،
  - توزیع اراضی زراعی و باغ و قلمستان در سطح آبادی،
  - تأسیسات و تسهیلات موجود در آبادی‌های کشور،
  - اطلاعات چارچوبی در زمینه پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، پرورش ماهی در سطح آبادی،
  - اطلاعات مربوط به صیدگاه‌ها، شناورهای صیادی و ابزار صید در سطح آبادی،
  - قیمت محصولات کشاورزی (سرخرمن) در سطح آبادی.
- با توجه به گستردگی سؤالات و تأکید بر چارچوب‌سازی از فعالیت‌های مختلف کشاورزی حتی‌المقدور همه فعالیت‌ها به نحوی، بجزء فعالیت‌های مرتبط با جنگل‌داری و مرتع‌داری که در زمره انفالی قرار دارند و بهره‌برداری از آنها در قالب طرح‌های خاص صورت می‌پذیرد، در سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷ پوشش داده شدند. لیکن علی‌رغم توجه خاص به چارچوب‌سازی در این سرشماری عملاً طرح‌های نمونه‌گیری محدودی با استفاده از چارچوب‌های حاصل از سرشماری فوق به مرحله اجرا درآمد.

سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۷۲

طی سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۷۲ فعالیت عمده آماری کشاورزی بر طرح‌های مرتبط با فعالیت مرغ‌داری و دام‌داری متمرکز بود. ضمن آن که در سال ۱۳۷۲ از فعالیت‌های باغ‌داری و دام‌داری آمارگیری نمونه‌ای انجام پذیرفت. نتایج دو طرح آماری، آمارگیری از باغ‌داری و دام‌داری به دلایلی منتشر نگردید، لیکن نتایج طرح‌های مربوط به فعالیت مرغ‌داری و گاوداری‌های صنعتی با موفقیت منتشر شد.

با توجه به این که دولت برنامه اول توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را در دست تهیه داشت و همچنین نیاز به اطلاعات بهنگام، تهیه طرح سرشماری عمومی کشاورزی با فاصله پنج‌سال، بعد از سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۶۷، در دستور کار قرار گرفت و پس از تهیه مقدمات در سال ۱۳۷۲ در مورد جوامع شهری، روستایی و عشایری به مرحله اجرا درآمد. شایان ذکر است، که انتشار نتایج سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۶۷ با مراحل کار تدوین برنامه پنج‌ساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصادف شد. در این برنامه توجه ویژه‌ای به بخش کشاورزی شده و به عنوان بخش استراتژیک و حیاتی در مجموعه بخش‌های برنامه پنج‌ساله اول توصیف شده بود. توجه نظام جمهوری اسلامی ایران به بخش کشاورزی و اختصاص منابع مالی قابل توجه به این بخش، ضرورت دستیابی به اطلاعات آمارهای کشاورزی را بیش از پیش مطرح ساخته بود. نتایج سرشماری کشاورزی ۱۳۶۷ پاسخ‌گوی بخشی از نیازهای طراحان و مجریان برنامه شد، ولی به دلیل ضرورت کنترل و هدایت عملیات اجرایی برنامه و ارزیابی نتایج فعالیت‌های انجام شده در این زمینه، اجرای طرح‌های آماری دیگری از جمله انجام سرشماری مجدد در فاصله پنج‌سال بعد از سرشماری قبلی، در برنامه کار مرکز آمار ایران قرار گرفت. این طرح دومین سرشماری عمومی کشاورزی ایران بود. این سرشماری با هدف تأمین نیازهای اصلی آماری برنامه پنج‌ساله توسعه در بخش کشاورزی طراحی شده بود. به این ترتیب، قسمتی از نیازهای آماری برنامه‌ها به طور مستقیم از اطلاعات جمع‌آوری شده در جریان سرشماری و بقیه از طریق آمارگیری‌های نمونه‌ای مبتنی بر چارچوب آماری تهیه شده از اطلاعات سرشماری، تأمین می‌شد.

با توجه به تجربه ناموفق جمع‌آوری اطلاعات مربوط به بهره‌برداری کشاورزی از شرکت‌ها و مؤسسات دارای فعالیت کشاورزی، این موضوع در سرشماری ۱۳۷۲ حذف شد، و با هدف بلندمدت آمارگیری‌های تخصصی از فعالیتهای بخش کشاورزی در فرم فهرست‌برداری، فعالیتهای کشاورزی به گروه‌های زراعت، باغداری، پرورش دام بزرگ، پرورش دام کوچک، پرورش طیور به طور سنتی، زنبور عسل، پرورش کرم ابریشم، پرورش گل و گیاهان زینتی و پرورش ماهی خوراکی، تقسیم‌بندی گردید و به طور کلی نحوه سؤالات این فرم، با فرم سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷ فرق کرد. سؤالات پرسش‌نامه بهره‌برداری نیز نسبت به پرسش‌نامه سرشماری ۱۳۶۷ کاهش یافته و بیشتر جنبه چارچوب‌سازی به خود گرفت. تغییر عمده در پرسش‌نامه آبدی صورت گرفت، ۳۸ بخش سرشماری سال ۱۳۶۷ به ۹ بخش که سه بخش آن مربوط به چارچوب‌سازی مرغداری و گاوداری‌های صنعتی و مؤسسات دارای فعالیت کشاورزی، کاهش یافت. در این پرسش‌نامه سؤالات مربوط به بخش ماهی‌گیری، تأسیسات و تسهیلات موجود در آبدی و قیمت محصولات کشاورزی تکرار نشده است. در مقایسه فرم‌های آمارگیری و حجم سؤالات، سرشماری کشاورزی سال ۱۳۷۲ دارای سؤالات و بخش‌های کمتری شد که نشان‌دهنده به کارگیری تجربیات سال ۱۳۶۷ در این سرشماری است. نتایج این سرشماری در قالب نتایج کل کشور و استانی منتشر گردید.

بعد از انجام سرشماری کشاورزی سال ۱۳۷۲ فعالیتهای آماری مرکز آمار ایران عمدتاً حول محور آمارگیری از گاوداری‌ها و مرغداری‌های صنعتی متمرکز بوده است، ضمن این‌که در سال ۱۳۷۷ برای سومین بار از عشایر کوچنده کشور سرشماری به عمل آمد و دو طرح جدید سرشماری بهره‌برداران جنگل و پرورش دهندگان گل و گیاهان زینتی نیز اجرا، و نتایج آنها نیز منتشر شد.

۴. بررسی فعالیتهای آماری وزارت کشاورزی و جهادسازندگی (قبل از ادغام)

در ادامه، فعالیتهای آماری دو وزارتخانه کشاورزی و جهاد سازندگی را (قبل از ادغام) به شرح زیر بررسی خواهیم کرد:

الف) وزارت کشاورزی

با تهیه طرح آمارگیری نمونه‌ای منطقه‌ای برنج در سال ۱۳۴۹ و اجرای آن در سال ۱۳۵۰ در منطقه گیلان فعالیت‌های رسمی آماری در زمینه کشاورزی توسط وزارت کشاورزی شروع شد. یکسال بعد همین طرح در استان‌های گیلان و مازندران اجرا گردید. در سال ۱۳۵۲ طرح پیش‌بینی محصول که با همکاری کارشناسان خارجی و با هدف برآورد سطح زیرکاشت و میزان تولید فرآورده‌های کشاورزی و دامی تهیه شده بود، به مرحله اجرا درآمد. این طرح تا سال ۱۳۵۶ همه ساله به اجرا گذاشته شد.

در سال ۱۳۶۰ با تفکیک قسمت آمار از اداره کل آمار و اقتصاد و پیوستن آن به دفتر خدمات ماشینی وزارت کشاورزی، اداره کل آمار و اطلاعات کشاورزی تأسیس شد و شروع به فعالیت نمود. در سال‌های اول و دوم تأسیس، فعالیت‌ها بیشتر معطوف به جمع‌آوری آمارهای ثبتی و یا نظرات کارشناسی بود. با نیاز روزافزون به دقت آمار و اطلاعات در سال ۱۳۶۲ طرح نمونه‌ای برآورد محصول برنج در استان‌های برنج‌خیز تهیه و به مرحله اجرا گذاشته شد. در همان ایام طرح آمارگیری نمونه‌ای هزینه تولید محصولات زراعی نیز تهیه و تدوین گردید.

با افزایش نیاز به آمارهای دقیق طرح‌های آماری، نمونه‌های بیشتری در وزارت کشاورزی تهیه شد؛ که از آن جمله می‌توان به طرح آماری پیشرفت کشت محصولات زراعی که از سال ۱۳۶۵ تاکنون به مرحله اجرا درآمده است، اشاره نمود.

شایان ذکر است، طی سال‌های ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۷ عملکرد سازمان‌های مختلف وابسته به وزارت کشاورزی با استفاده از آمارهای ثبتی در مجموعه‌ای تحت عنوان "گازنامه آماری" در دوره‌های زمانی یک‌ماهه، سه‌ماهه، شش‌ماهه، نه‌ماهه و یک‌ساله تهیه و منتشر می‌گردید. در حال حاضر نیز طرح‌های موردی آماری با استفاده از روش سنجش از دور، توسط وزارت کشاورزی به مرحله اجرا در می‌آید.

ب) وزارت جهاد سازندگی

اولین فعالیت این وزارتخانه در زمینه کشاورزی، آمارگیری از همه روستاهای کشور در سال ۱۳۶۰ است که حاصل این فعالیت، انتشار نشریات با ارزشی تحت عنوان "شناسنامه روستا" بود. از آنجا که عمده فعالیت‌های وزارت جهاد سازندگی در ارتباط با پرورش دام و طیور و آبزیان است، طرح‌هایی که چه با مشارکت مرکز آمار ایران و چه به طور مستقل به مرحله اجرا در آورده، در زمینه‌های زیر خلاصه می‌شود:

- سرشماری یا آمارگیری نمونه‌ای از گاوداری‌های صنعتی،
- سرشماری یا آمارگیری نمونه‌ای از فعالیت‌های مرتبط با صنعت مرغ‌داری،
- آمارگیری از پرورش ماهی و سایر آبزیان،
- آمارگیری از دام‌داری‌های کشور،
- آمارگیری از فعالیت پرورش زنبور عسل،

پوشش موضوع فعالیت‌های وزارت کشاورزی و جهادسازندگی (قبل از ادغام) از

دیدگاه طبقه‌بندی ISIC

از نظر طبقه‌بندی بین‌المللی فعالیت‌های (ISIC) فعالیت‌های آماری وزارت کشاورزی عمدتاً کدهای چهاررقمی ۰۱۱۱، ۰۱۱۲، ۰۱۱۳، گروه ۰۱۱، بخش ۰۱ رده الفبایی الف و فعالیت‌های وزارت جهاد سازندگی کدهای چهاررقمی ۰۱۲۱، ۰۱۲۲ از گروه ۰۱۲ و کدهای ۰۱۳۰ و ۰۱۴۰ گروه‌های ۰۱۳، ۰۱۴ و بخش ۰۱ گروه الفبایی الف و کد چهاررقمی ۰۰۵۰ بخش ۰۵ گروه الفبایی ب را پوشش می‌دهد. در مجموع فعالیت‌های آماری دو وزارتخانه مزبور مکمل یکدیگر بوده‌اند.

۵. توصیفی از نظام آماری مطلوب

طبق تعریف، یک نظام آماری عبارت است از: مجموعه‌ای از اجزا که طبق قواعد و اصولی تعریف شده به هم مرتبط شده و برای هدف یا هدف‌هایی مشخص، به طور هماهنگ فعالیت

نموده‌اند و یا در عمل متقابل هستند. براساس تعریف، نظام آماری کشاورزی، سازمان‌های تولیدکننده آمارهای کشاورزی و مؤسسات آموزشی و پژوهشی مرتبط با کشاورزی را شامل می‌شود و وظیفه آن تولید آمار و اطلاعات برای حمایت از مجموعه تصمیم‌گیران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران مسئول در بخش کشاورزی برای فایق آمدن برنبود اطمینان از آینده، اتخاذ تصمیمات منطقی و آگاهی از روندها و نهایتاً ارزیابی برنامه‌ها و فعالیت‌های انجام شده، است. به عبارت دیگر، نظام آمارهای کشاورزی بایستی قادر باشد اطلاعات مورد نیاز مسئولان بخش کشاورزی را (مانند سایر نظام‌های آماری در بخش مربوط به خود) در چهار زمینه موضوعی زیر به‌طور مستمر تهیه کند و در اختیار بگذارد:

۱. وضعیت نظام کشاورزی در حال حاضر چگونه است؟
  ۲. وضعیت مطلوب نظام کشاورزی بایستی چگونه باشد؟
  ۳. بهترین راه گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب چیست؟
  ۴. آثار برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های قبلی برنظام کشاورزی چگونه بوده است؟
- بنابراین، آمار و اطلاعات تولید شده توسط هر نظام آماری بایستی از سه ویژگی به‌هنگام بودن، دقیق بودن و سازگار و مرتبط بودن با مسائل مورد تصمیم‌گیری برخوردار باشد و آمار اطلاعاتی که دیر هنگام تهیه شود، با هر درجه‌ای از دقت، فاقد اعتبار لازم خواهد بود. لذا بایستی در ارتباط تنگاتنگ اجزای نظام برنامه‌ریزی با نظام آماری، نیازهای آماری متبلور شده و برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان مدت و بلندمدت آماری مشخص و منابع لازم برای تهیه آنها اختصاص داده شود. بنابراین، نظام آمارهای کشاورزی مانند هر نظام آماری دیگر، بایستی دارای سه خصیصه کلی زیر باشد:

۱. وظایف هر یک از اجزای آن تعریف شده و نوع ارتباط و عمل متقابل آنها مشخص باشد.
۲. دارای برنامه‌های تولید آمار کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت باشد.
۳. نیازها و فعالیت‌های آماری در ارتباط نزدیک و تنگاتنگ با نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی تعیین شود.

۶. نتیجه‌گیری

در مقایسه سعی گردید مروری بر تولید آمارهای کشاورزی از ابتدا تا سال ۱۳۸۰ به عمل آید. همان‌طور که در ابتدا نیز گفته شد به دلیل نیمه متمرکز بودن نظام تولید آمار، علاوه بر مرکز آمار ایران سایر سازمان‌های اجرایی نیز به تولید آمار می‌پرداختند که این امر باعث دوباره‌کاری در پارامترهای از زمینه‌ها و عدم تولید آمار در زمینه‌های دیگر، به دلیل نداشتن متولی مشخص شده است. برای مثال در ارتباط با زمینه‌های موضوعی اشتغال و بی‌کاری، حساب‌های اقتصادی و کشاورزی بیش از یک متولی و در زمینه آمارگیری از آسیب‌ها، مسائل و مشکلات اجتماعی متولی مشخصی وجود نداشته است. لیکن با تصویب نظام آماری کشور در جلسه ۱۳۷۹/۱۲/۲۲ شورای عالی آمار، بایستی در آینده ناظر هماهنگی در اجزای نظام آمار ملی و تحولات سازنده در تولید آمار باشیم. شایان ذکر است، که نظام آماری مصوب از اجزای زیر تشکیل شده است:

۱. کمیته آمارهای بخشی،

۲. مرکز آمار ایران و مدیریت‌های آمار موضوعی،

۳. کمیته‌های تخصصی آمار،

۴. شورای عالی آمار.

به هر صورت در نظر گرفتن نظام آمار بخشی به جای کمیته آمار بخشی می‌توانست متضمن همکاری متقابل اجزای نظام برنامه‌ریزی و آماری در هر بخش از نظام اجتماعی - اقتصادی باشد.

در زمینه آمارهای کشاورزی، وزارت کشاورزی در دهه ۱۳۷۰ به منظور منظم از فعالیت زراعت و باغداری، آمارگیری به عمل آورده است، اما مرکز آمار ایران در فاصله زمانی سرشماری‌های کشاورزی سال‌های ۱۳۵۲، ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲ فاقد برنامه زمانی مشخص، و بدون میان‌مدت و بلندمدت، برای تولید آمارهای کشاورزی بوده است. و به سرشماری‌های کشاورزی به عنوان منبع اصلی تولید همه آمارها نگریسته شده، امری که سرشماری‌ها را از هدف اصلی خود، که دستیابی به اطلاعات ساختاری کشاورزی و تهیه چارچوب‌های لازم برای سایر آمارگیری‌ها خواهد بود، دور نموده است. به طوری که دو سرشماری کشاورزی سال‌های ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲ از نظر

چارچوب سازی چندان موفق نبودند و نتایج طرح‌های آماری محدودی که با استفاده از چارچوب‌های آنها تهیه و اجرا گردیدند (طرح‌های آمارگیری از دام‌داری‌ها و باغداری کشور) نیز به دلایل فنی استخراج و منتشر نشدند.

نهایتاً این که در اختیار نبودن آمار دقیق و بهنگام از یک سو و تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر حدس و گمان و به دور از تفکر آماری باعث کاهش کارایی نظام برنامه‌ریزی و آماری می‌گردد. لیکن با همکاری تنگاتنگ و متقابل اجزای نظام برنامه‌ریزی با نظام آماری به سادگی می‌توان به این دور تسلسل پایان داد و موجبات بالندگی نظام برنامه‌ریزی و آماری را فراهم آورد.

منابع

- اداره کل آمار عمومی. (۱۳۳۹). راهنماها و پرسش‌نامه‌های آمارگیری کشاورزی کل کشور، ۱۳۹۹.
- اداره کل آمار عمومی. (۱۳۴۲). نتایج آمارگیری کشاورزی کل کشور ۱۳۳۹.
- سازمان برنامه و بودجه استان تهران: (۱۳۷۵). مروری بر تاریخچه سرشماری‌ها و آمارگیری‌های ایران و جهان از دیر باز تا کنون.
- صالحی، نصرت‌اله. (۱۳۷۵). نظام آماری و تصمیم‌گیری، مجموعه مقالات سومین کنفرانس آمار، جلد سوم.
- صالحی، نصرت‌اله. (۱۳۸۰). بررسی طرح‌های آماری اجرا شده در وزارت کشاورزی و جهاد سازندگی (قبل از ادغام).
- صالحی، نصرت‌اله. (۱۳۸۰). تحلیلی بر سرشماری‌های کشاورزی سال‌های ۱۳۳۹-۱۳۷۲، گزیده مطالب آماری، شماره ۴۹.
- لروی، کوانس. (۱۳۷۰). آمار خواربار و کشاورزی در متن نظام اطلاعات ملی. (نصرت‌اله صالحی، مترجم)، تهران: مرکز آمار ایران.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۵۲). راهنماها و پرسش‌نامه‌های سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۵۴). نتایج سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲ کل کشور.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۶۷). راهنماها و پرسش‌نامه‌های سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۶۷.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۷۰). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۶۷ کل کشور.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۷۲). راهنما و پرسش‌نامه‌های سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۷۲.
- نواب‌پور، حمیدرضا. (۱۳۷۹). نظام تولید آمارهای رسمی در ایران. مجله برنامه و بودجه، شماره ۵۸ و ۵۹.

منتشر شد

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

طرح‌های عمرانی در نظم نوین قانونی

شعبه‌شناسی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

به انضمام تعاریف و دستورالعمل‌های نظام جدید بودجه‌ریزی

تدوین و تنقیح: مینو عدالت پور
سعید جلالی

آبان ۱۳۸۱